

Kurismaa invasioon Tartus

Indrek Grigor

KAAREL KURISMAA näitused „Teise süütuse tuba” Tartu Kunstimuuseumis kuni 11. I 2010, „Topeltekspozitsioon” Tartu Kunstimajas 15. X – 8. XI.

Kaarel Kurismaa on Eesti kunsti kõige järjepidevam kineetilise kunsti meister, kelle tööd kuuluvad sisuliselt *in corpore* eesti kunsti klassikasse. Oma 70. sünnipäeva tähistamiseks önnestus vanameistril korraga hõivata nii Tartu Kunstimaja suur galerii, väike monomentaalgaleri kui Tartu Kunstimuuseumi esimene korrus. Kuigi ühel ajal olid näitused väljas vaid nädala, on ühe kunstniku nii mastaapne invasioon Tartu suurimatele näitusepindadele märgilise iseloomuga saavutus, aga ka Tartu Kunstnike Liidu ja Kunstimuuseumi institutsionaalne tunnustus autorile.

Tartu näitused moodustavad sisulises plaanis omamoodi sünteesi 2006. aasta näitusest „Teine süütus” Tallinna Linnagaleris (koos **Mari Kurismaaga**) ja 2008. aasta retrospektiivist „Polüfooniline” SooSoo galeriis. Kattuvusi on puhtformaalseid: Kunstimaja näitusel kasutati pressitekstina **Johannes Saare** poeetilist iseloomustust, mis juhatas sisse SooSoo näituse, Kunstimuuseumi ekspositsioon samastub nime poolest Tallinna Linnagalerii näitusega. Loomulikult esineb kokkulangevusi ka sisus, sest mölemal Tartu näitusel on tugev retrospektiivne dominant. See aga ei tähenda, et tegemist oleks kordusväljapanekuga Tartu publiku tarbeks.

Esiteks on Kurismaal valminud Tartu Kunstimuuseumi ekspositsiooni tarvis kolm täiesti uut teost, milles „*Kolmas pisar*” (2009) ja „*Jääminek*” (2009) lõpetavad autoportreelise sarja „*Aastajad*”, kuhu kuuluvad veel tuntud „*Pööripäev*” (1975), – paraku on väljas vaid „*% Pööripäevast*” (1975–2009), sest originaal on Zimmerli muuseumis – ning sugugi mitte vähem tundud „*Suvisel pölluserval*” (1973). Teiseks on tegemist hoopis teistsuguste ruumidega. Sisuliselt paiknevad näitused kolmel erineval pinnal, mis kokku annavad märkimisväärse hulga ruutmeetreid, nii et ilmselt võib rääkida Kurismaa suurimast isikunäitusest üldse.

Viimast asjaolu ning eriti veel juubelinäituse konteksti arvesse võttes tundub tähelepanuväärne, et Kurismaa on otsustanud välja panna vaid kaks maali: „*Öis*” (1975) ja „*Püramiid*” (1992). Me teame ja armastame Kurismaad töepooltest ennekõike kineetilise kunstniku ja assamblažimeistrina, aga kõigile on teada, et ta on õppinud ja läbivalt tegutsenud ka maalikunstnikuna. Tundub, et objektid ja maalid on Kurismaa jaoks eraldi meediumid.

Kolmas näitustel kohatav meedium on video, mille formaadis on Kunstimuuseumis eksponeritud tööd „*Kauge kaja*” (2005) ja „*Lainetega vöidu*” (2001), ja see kuulub sisu ja vormi pooltest selgelt kineetiliste objektidega ühte. Loomulikult ei saa rääkida absoluutsest lahkinnevusest meediumeis.

Parim sümbioosi näide on ei maal, kineetiline objekt ega video „*Sula*” (1996), kus ühendatud abstraktne maal, kineetika ja animatsioon. Maali kohal paiknevast televissori esipaneeli kineskoobiaugust võib jälgida nukufilmi tiibu lehvitatavast kajakast Kurismaa on näitust kokku panes kineetilisi objekte maalidel siiski üsna eraldi käsitlend ja see asjaolu töestab, et tegemist on kunstniku meekest erinevat tunnetuslikku värtust evitave meediumidega. Kusjuures erinevus ei ole siin taandatav puhtalt vastandusele „*liigub / ei liigu*” (liikumine hõlmaku siinjuures ka häälitsemist). Sest nii mõnigi Kurismaa kineetiliste tööde komplekti kuuluv teos nagu „*Päkapiku altar*” (1974) või „*Suvisel pölluserval*” on täiesti staatiline. Küsimus ei ole liikumises, sellele viitab juba asjaolu, et liikumine ja häälitsemine – „*Viiking raadio*” (2001), „*Helisid tilkuv seadeldis*” (1975) – on samastatavad, mistöttu ma heli eraldi meediumiks ei pea. Küsimus ei ole ka vormiline (abstraktne vs. kujutav), kuivõrd näiteks video „*Kauge kaja*”

Juubilari leentool. 2009.

INDREK GRIGOR

on täiesti abstraktse pildikeelega nagu Kurismaa maalidki. Ning väga raske on objektide esile kutsutud helisid nimetada kuidagi muud moodi kui abstraktseks, kuigi teoreetiliselt võib ju argumenteerida, et masin ei ole abstraktne, masina liikumine ei ole abstraktne, samuti ei saa abstraktseks nimetada masina poolt esile kutsutud heli – see lihtsalt on ning seeaga täiesti realistik.

Maalide ja objektide tunnetusliku kvaliteedi erinevus paikneb ilmselt veelgi üldisemal pinnal, nimelt ruumis. Maal on piiratud oma füüsilise ruumiga, objektid aga, eriti kui need liigitavad ja, veelgi enam, häälitsevad, hõivavad ruumi märksa efektivsemal. Nii näiteks töötab video „*Kauge kaja*” Kunstimuuseumi ekspositsioonis ennekõike heli-installatsioonina. See on küll surutud üksinda pimedatud völvsaali ja erineb vormi poolest suuresti muidu nii sõbralikust ja värvikirevast ekspositsioonist, kuid tungib jonnakalt ja vördelemisi märkamatult ka „süütuse tappa”. Näituse ainus maal „*Öis*” (1975) ripub seevastu tugitoolid kohal seisal ja, olenemata sellest, et tegemist on kahtlemata väga hea maaliga, mõjubki maalina tugitoolid kohal

seinal. Näituse nimetamine „Teise süütuse TOAKS” (suurtähed – I. G.) muutub selles kontekstis eriti tähenduslikuks.

Ekspositsiooni jaotumine näitusteks mitmetes ruumides, mis ei kulge ka ajaliselt paralleelselt, sunnib kunstnikku väljapanekuid koostades lähtuma sõltumatutest tervikutest, mis loob omakorda soodsad tingimusid mõningateks üldistusteks Kurismaa poeetilise keele kohta.

Kunstimaja ekspositsioon paistis Kunstimuuseumi näituse kõrval silma külma ja masinliku esteetika poolest. Ekspositsiooni domineerivad elemendid eksplitseerisid oma mehaanilisust suisa monströösselt: „*Alma Raudtee*” (1997), „*Intermezzo*” (1997). Paralleelid **Jean Tinguelyga** jäävad küll väga kaugeks, kuid teatav ebamääranne antropomorfne alge, mille saamatu liikumine totraks muudab, on neis siiski olemas. Nii meenutab „*Alma Raudtee*” hiidämblikku ja „*Intermezzo*” teebki ju sama liigutust, mida inimese käsi trummi mängides. Külgsaali hiiglaslik metallist raudlill „*Saturn ja kaksteist kuud*” muutus kaetud akende ja suurest saalist kaasa kanduva mulje töttu samuti tehnikraatlikuks ning mehaanilise värvivaesusega paistis silma ka „*Topeltvalgus I, II, III*” (1997–2009), mis vahetas vastassalalis masinlikult abstraktseid

Üldisest muljest langes välja suures saalis rauast masinate vahel vaiksest huikav „*Öökull*” (1983). See töö jäab ka ajaliselt märksa varasemasse perioodi ja näib, et Kurismaa oli selle kaasanud ennekõike eesmärgiga pakkuda helilist mitmekesisust, kuigi puhtvisuaalselt tekib mulje, nagu oleks Vello Orumets Kraftwerkiga lavale sattunud. Aga just selles vastuolus ilmnnes üks Kurismaa ekspositsiooni koostamise aluseid – tegemist oli kontserdiga. Kunstimaja ekspositsioonis ei lähtutud mitte visuaalesteelistest kaalutlustest, vaid heli kollektiivist: trummid, taldrigid ja pasun.

Ka Kunstimuuseumis on üks saalidest helimasinate keskne, duetina astuvad seal üles „*Helisid tilkuv seadeldis*” ja „*Hästiprepareeritud äratuskell Amati*” (2005), aga kunstniku masinakäsitlus või vähemalt teosest tekkiv mulje on siin hoopis teistsugune. Töödel puudub antropomorfne mõõde, need ei püüa ellu astuda. Nali ja just rõhutatult nali seisneb selles, et absurdistatake teisi objekte, teisi seadmeid.

„*Helisid tilkuv seadeldis*” kujutab kolme hiiglaslikku ruuporit, mis vaiksest piuksuvalt, vormi ja sisu vastuolu on suisa ülepingutatud. „*Hästiprepareeritud äratuskell Amati*” töötab samas laadis: vormilt hirmüratavat äratuskella meenutav objekt, millelt ootaks töelist müra, pöristab vaid vaikselt. Tööd on naiivsed ja mängulised, misväljendubasjaolus, et antud seadeldised ei eksplitseeri oma seadeldis olemiss. Mingis mõttes ei võlgnegi need oma kineetilisust mitte vormile, vaid ennekõike nimetusse, millega väidetakse, et tegemist on mehhanismidega. Sama suhe masinasse ilmneb ka teistes töödes. Näiteks „*Pööripäeva*” puhul on liikumine puht visuaalne element, nii et olgugi töö autoportreeline, pole mingit alust väita, et tegemist oleks masina antropomorfiseerimisega. Ja kuivõrd masin kui selline ei ole ilmselgelt Kurismaa loomingu keskne küsimus, vaid lihtne tehniline võte, pole ka mingit vastuolus Kurismaa kineetiliste ja staatiliste objektide koos käsitlemis.

Kurismaa objektide kitšiesteetika ja naiivsus toovad aga esile veel ühe objektide ja maalide erinevuse. Kui objektid rökkavad mänguliselt surrealsusest, siis maalid on kompromissitult abstraktsed. Küsimused selle kohta, miks ei ole Kurismaa läinud figuratiivse maali teed või milline on tema seadeldiste helimaastike ja abstraktionsi suhe, on juba liiga spekulatiivsed, et siinkohal tõsiseid argumeteeritud saada.

Lõpetan siinkohal poolametliku üleskutsega kunstnikule (kuivõrd „*Juubilari leentool*” – 2009 – uhkelt pasundab, et „*Uus dekaad ees*”): kui õige teeks selle uue dekaadi lõpetuseks sama suurejoonelise maalinäituse?

Mida varjab Kastellaanimaja galerii?

Näitus „NAERDES LÄBI VIHMA JA PÄIKESE” Kastellaanimaja galeriis kuni 29. XI.

Väljapanek teeb tähelepanuväärseks ajaloole, et nii suurt vihmavarjudele pühendatud näitust ei ole Eestis varem ette võetud: eksponentide vihmavarjusid 1920. aastatest kuni tänapäevani. Näituse on kujundanud **Liina Unt** aja **Aime Unt**.

Kuigi vihmavarjude linnaks peetakse küll Londonit, võib aimata, et näituse korraldamise inspiratsiooniallikas peitub ikka sade-meterohkes kodumaises kliimas. Vari vihma ja päikese eest ei ole sugugi ülemöödunud sajandi leitut, vaid ulatub tagasi Vana-Egiptuse, Vana-Kreeka ja Vana-Rooma kultuuri, kus see oli kõrge ühiskondliku positsiooni näitajaks. Aja jooksul on varju funktsioon ja kuju muutunud ning kui XVIII sajandi alguses peeti seda veel naiselikuks aatribuudiks, siis sajandi lõpuks ei olnud ka vihmavarjuga mees enam kummaline vaatepilt. Puidust ja vaalaluust valmistatud ning enamasti ölitatud siidriidega kaetud kohati nelja ja pool kilone vihmavari oli kahtlemata vajalik, kuid isegi härrasmehe garderoobis raskeviituks aksessuaar. Kergete ja odavate vihmavarjude vöidukäik sai alguse 1852. aastal, kui inglase **Samuel Fox** leiutas varju tarbeks terestest konstruktsiooni. Kui vaadata sel näitusel eksponente riidet vihma- ja päikesearvje, siis pole aja jooksul nende väljanägemises palju muutunud. Kinnises olekus on varjud üksteisega kujult üsna sarnased, erinevust võib märgata elegantsete, kohati lausa eraldi kunstiteosteni mõjuvate käepidemeti juures. Kuigi näituse põhiosa moodustavad eri kümnenneid pärimit vihmavarjud, siis mõningaid näiteid leibab ka päävarjude osas. 1920ndatel, pärast seda, kui Coco Chaneli päävitunud nahast hitt saab, muutub moemaailmas palju. Naiste riitust läheb vabamaks, keha paljastatakse, kõrgklassi naised loobuvad klassistaatust näitava valge naha ihalemisest ja hulgavad veel mõni kümnen tagasi laialdaselt kasutuses olnud päävarju.

Näitusele on kogutud vanad väärirkad varjud eesti muuseumide kogudest ning oma panuse huvitavate varjude ja neid saatvate lugude näol on andnud ka mitmed eraisikud. Näituse vaatamise ajal saadab külastajat lisaks nostalgiale ka kaunis eesti autorite loodud teemakohane helitaust ja luule.

Lisaks eakamatele varjudele näeb näitusel ka ekstravagantsemalt mõjuvaid 80ndate lõppu ja 90ndate algusesse kuuluvaid kirevaid varje, mis panevad tödema, et Mati Undil oli õigus, kui ta ühes oma essees kirjutas, et džentelmeni vihmavari peab olema „suur ja must ja stiilset anonüümne”. Just selliseid anonüümseid varje leidub Kastellaanimaja galerii näitusel ohtralt. On pruune, must ja halle, kuid igauks siiski isemoodi.

Tänapäeval kasutatakse vihmavarju valdavalt praktilistel kaalutlustel ega peeta enamasti oluliseks, et varju välimus moodustaks terviku garderoobiga, mõödunud sajandi alguses aga sobitati seda nii rõivaste kui ka aksessuaaridega. Vihmavarju võibki pidada moe peegeldajaks, seda nii vormi kui materjalikasutuse poolest. Näiteks 1950ndate moe põhiteemaks oli naislikkus ning sellest kümnenist pärimit miniatuursed varjud otsekui kordaksid habrast spelgapihalist, alt kohevad seelikut. 1960ndate aastate uuendused materjalitehnoloogias töid kaasa naiionriide kasutuselevötu, millega vari muutus vastupidiavamaks, samuti väiksemaks ja kergemaks.

Kastellaanimaja galerii näitust võiks külastada kogu perega. Näituse raames on nii lasteaia- kui ka algklasside lastel võimalik osaleda vihmavarjude-teemalises haridusprogrammis, et veidi lähemalt tutvuda põnevate varjude ja nende lugudega. Lapsed saavad endale valmistada vihmavarjudega kalendri ning ilmatarkade kombel seda kuu jooksul täiendada. Varje varjab Kastellaanimaja galerii novembriku vältein. Kristina Tischler